

تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی

علی اصغر میرکزاده^۱، کیومرث زرافشانی^۲، فرانک کرمان^۳

- ۱- استادیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
 ۲- دانشیار، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
 ۳- دانشجوی دکتری، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

حکیده

تاریخ دریافت: ۱۸ مهر ۱۳۹۵

تاریخ پذیرش: ۰۱ دی ۱۳۹۵

باتوجه به نقش و جایگاه کودکان در فعالیتهای کشاورزی، پژوهش حاضر به دنبال تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی است. این پژوهش با استفاده از روش کیو انجام شد. جامعه مطالعه حاضر را کارشناسان مرکز بهداشت سید یعقوب دهستان ماهی دشت و کارکنان کمیته امداد شهرستان کرمانشاه تشکیل دادند که در مجموع، شانزده نفر کارشناس با استفاده از روش نمونه گیری هدفمند انتخاب شدند. یافته‌ها حاکی از آن بود که گروه اول معتقد بودند کار کردن، فرصت بچگی کردن را از کودک می‌گیرد. گروه دیگر بر این باور بودند که کار کردن باعث می‌شود کودک سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشد و فرهنگ منطقه را تقویت می‌کند. این در حالی است که گروه سوم، کار کردن کودکان در فعالیتهای کشاورزی را عاملی برای مسئولیت پذیری کودک در آینده تصور می‌کردند. گروه چهارم معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود کودک مستقل و به بیماری‌های مفصلی مبتلا شود. گروه پنجم نگاه متفاوتی به کار کودکان داشتند و معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود کودک از نظر جسمانی چالاک و از نظر روحی افسرده شود. می‌توان این چنین گفت که پدیده کار کودکان در محیط‌های روستایی با ماهیت روستائیشینی عجین شده است. کار کردن کودکان و کمک به امور اقتصادی خانه و خانواده، از موضوع‌های بدیهی فرهنگ روستائیشینان است؛ اما در این زمینه، می‌توان از دریچه نوع کارهای واگذار شده، سن شروع، کمیت و کیفیت کار و حقوق کودکان کار وارد عمل شد.

کلیدواژه‌ها:

کودک، نگرش، کار کودکان، روش شناسی کیو، کشاورزی

مقدمه

کشاورزی را بیش از یک میلیارد نفر، یعنی ۳۵ درصد از کارگران جهان گزارش کرد که بخش بزرگی از آن را کودکان (در حدود ۶۰ درصد) تشکیل می‌دادند. به گزارش سازمان بین‌المللی کار در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۱۰، بیش از ۱۲۹ میلیون دختر و پسر ۵ تا ۱۷ ساله، در فعالیتهایی همچون تولیدات دامی و گیاهی، آبرزی پروری، الیاف، آبخیزداری و حفاظت از منابع طبیعی و دیگر فعالیتهای مربوط به کشاورزی فعالیت می‌کردند (Edet & Tim, 2013). سازمان بین‌المللی کار^۱ (۲۰۱۱) تخمین زد که ۶۰ درصد از کودکان کار، در بخش کشاورزی فعالیت می‌کردند. این در حالی بود که تعداد کودکان کار در بخش‌های صنعت و خدمات و دیگر بخش‌ها، به ترتیب ۷ و ۲۶ و ۷ درصد بود.

آمارهای مختلفی وجود دارد که نشان می‌دهد تعداد کارگران کودک افزایش پیدا کرده است؛ به طوری که از ۲۴۶ میلیون نفر در سال ۲۰۰۵، به ۳۱۷ میلیون نفر در سال ۲۰۱۴ رسیده است.

نقش و جایگاه روستاها در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هر کشوری بسیار مهم است. از این منظر، می‌توان گفت که توسعه هر کشوری ابتدا در گروه توسعه بخش روستایی آن است؛ زیرا براساس گفته مایکل تودارو، دلیل اصلی اهمیت به توسعه کشاورزی و زندگی روستایی، فقط به این دلیل نیست که بیشتر جمعیت کشورهای جهان سوم را روستائیان تشکیل می‌دهند؛ بلکه آن است که راه‌حل نهایی بیکاری‌ها و مهاجرت‌های ناپهنگام و بیش‌ازحد و دیگر مشکلات جوامع شهری، ایجاد تعادل بین توسعه روستایی و شهری است (Astinfeshan, Alibaygi, Gholami, 2012).

زندگی بیشتر مردم روستاها بر پایه کشاورزی است که می‌تواند امنیت غذایی و اشتغال و معیشت را در مناطق روستایی تضمین کند (International Labor Organization, 2011). در سال ۲۰۱۱، سازمان بین‌المللی کار میزان جمعیت شاغل در بخش

1. International Labor Organization

* نویسنده مسئول:

فرانک کرمان

نشانی: کرمانشاه، بزرگراه امام خمینی، دانشگاه رازی، پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه رازی، دانشکده کشاورزی، گروه ترویج و آموزش کشاورزی.

تلفن: ۵۸۳۳۲۰۴ (۹۱۸) ۹۸+

پست الکترونیکی: karamyan.f@gmail.com

براین اساس، هدف از انجام پژوهش حاضر این بود که ضمن بررسی نگرش کارشناسان و مسئولان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی، الگوهای ذهنی آنان با بهره‌گیری از روش کیو استخراج شود.

مروری بر ادبیات موضوع

صندوق کودکان ملل متحد (یونیسف) (۲۰۰۴)، دوران کودکی را این‌گونه تعریف می‌کند: دوران کودکی، دورانی است که کودک باید به مدرسه برود و به بازی‌های کودکانه مشغول باشد و عشق خانواده به او، باعث تقویت اعتمادبه‌نفسش شود. بنابراین دوران کودکی، دورانی گران‌بهاست که کودکان باید در آن بدون ترس از امنیت و خشونت زندگی کنند و در برابر بهره‌برداری و سوءاستفاده از آنها در امان باشند. کودکان کار، به‌معنی کار کردن کودکان زیر هجده سال است که می‌تواند برای ادامه زندگی آنان خطرناک و نامناسب باشد. **آکارو و امتیور^۲ (۲۰۱۱)** معتقدند کار کودکان باعث کاهش فرصت تحصیل می‌شود و آنها را بهره‌بردار می‌کشد و از خانواده جدا می‌کند. این عمل بیشتر وقت‌ها نقض قوانین بین‌المللی و ملی حقوق کودکان محسوب می‌شود.

از دیدگاه **فاسا و همکاران^۳ (۲۰۰۰)**، کودکان کار کشاورزی برای ساعت‌های طولانی در معرض آفتاب سوزان و حمل‌ونقل بارهای سنگین در محل تولید و آفت‌کش‌های سمی هستند. همچنین، **سازمان خواروبار و کشاورزی (فائو)^۴ (۲۰۰۶)** معتقد است کار کودکان کشاورز، سخت و طاقت‌فرساست و به سلامتی و آموزش آنها آسیب می‌رساند. باوجوداین، آیا می‌توان گفت که فعالیتهای کشاورزی برای کودکان مضر نیست؟ بیشتر فعالیتهای کشاورزی، تأثیر مخربی بر سلامت کودکان می‌گذارد که می‌تواند به ناتوانی و ابتلای آنان به بیماری‌های خطرناک و شیمیایی و آسیب‌های جدی منجر شود (**Lowry, 2004**). در زمینه مزایا و معایب کار کودکان در مزارع کشاورزی، مطالعاتی انجام شده که به‌طور خلاصه، در **جدول شماره ۱** بیان شده است.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نظر رویکرد، کیفی و کمی و با بهره‌گیری از روش کیو انجام شده و از نظر هدف، کاربردی است. یکی از مزیت‌های روش کیو، دقت بیشتر گردآوری داده‌ها در مقایسه با مقیاس لیکرت است.

جامعه و نمونه آماری این پژوهش، کارشناسان مرکز بهداشت سیدیعقوب دهستان ماهی‌دشت (به‌عنوان قطب کشاورزی استان) و کارکنان کمیته‌امداد شهرستان کرمانشاه بودند.

براساس گزارش سالانه سازمان بین‌المللی کار، تعداد کودکان کار در سال ۲۰۱۴ برابر با ۳۱۷ میلیون نفر بود که ۴۷ میلیون نفر از آنان بین ۱۵ تا ۱۷ سال داشتند. همچنین در همین سال، ۶۰ درصد کودکان کار جهان به کار در بخش کشاورزی مشغول بودند (**International Labor Organization, 2015**).

کار کودکان، موضوع مهم جهانی است که در نتیجه فقر، رشد نامتوازن، فرصت‌های آموزشی نامناسب، نابرابری جنسیتی، مقررات ناکافی برای محدود کردن کار کودک، ناآگاهی عمومی و طیف وسیعی از خطر بهداشتی ایجاد می‌شود (**Forastieri, 2002**). بیشتر کودکان کار خیلی جوان و دچار سوءتغذیه هستند و به‌جای اینکه به مدرسه بروند، ساعت‌های طولانی در مشاغل خطرناک مشغول به کار هستند. آنها دستمزد بسیار کمی دریافت می‌کنند یا هیچ دستمزدی دریافت نمی‌کنند و درآمدشان معمولاً برای بقای خانواده ضروری است. در کشورهای در حال توسعه تخمین زده شده که حداقل ۹۰ درصد از کودکان فعال روستایی در مناطق روستایی، در بخش کشاورزی فعالیت می‌کنند (**Wilck, 1993**).

کار کودکان در هر نقطه از جهان دیده می‌شود؛ اما این پدیده بیشتر در کشورهای در حال توسعه به چشم می‌خورد (**Çolak, 2004**). کشور ایران نیز از این مسئله در امان نیست؛ به‌طوری که یونیسف در گزارش خود درباره ایران آورده است که ۱ تا ۳ درصد کودکان ۶ تا ۱۴ ساله ایرانی کار می‌کنند و به مدرسه نمی‌روند (**Kalantari & Kiani, 2005**). به‌طور کلی، می‌توان گفت کودکان از نظر جسمی و عاطفی مانند بزرگسالان نیستند و کودکان کارگر در مقایسه با بزرگسالان، در معرض خطر بیشتری قرار دارند. افزون‌براین، خطر شغلی و شرایط کار ممکن است آثاری دائمی بر رشد و پیشرفت کودکان کار داشته باشد (**Forastieri, 2002**).

کشاورزی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی کشور است و نقش آن در توسعه و ثبات اقتصادی و سیاسی و بین‌المللی انکارنشدنی است. توسعه کشاورزی مهم‌ترین اولویت در برنامه‌های توسعه ملی کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود (**Artyaei, Chizari, Jafari, 2011**). باوجوداین، نکته درخور تأمل این است که کودکان، درصد عمده‌ای از نیروی کار بخش کشاورزی را تشکیل می‌دهند و در این زمینه نقش بسزایی ایفا می‌کنند. این کودکان به‌عنوان آینده‌سازان مملکت، با مشکلات فراوانی از جمله تضعیف حقوق و به‌کارگیری آنان در فعالیتهای نامناسب با سنشان مواجه‌اند. همچنین، زمانی که کودکان به‌عنوان نیروی کار وارد چرخه اقتصادی می‌شوند، سلامتی آنان به‌خطر می‌افتد و چون نیروی کار ارزان به‌شمار می‌روند، میزان دستمزد بزرگسالان کاهش می‌یابد. افزون‌براین، به‌دلیل آنکه این کودکان هیچ مهارت متناسبی با کارشان ندارند و فقط نیروی یدی ارزانی هستند؛ میزان نوآوری جامعه و عملکرد اقتصاد روستایی کاهش می‌یابد. این مسئله در بلندمدت باعث ایجاد فقر و کاهش درآمد روستاییان و در نتیجه، مانع توسعه روستایی می‌شود.

2. Akarro & Mtwere

3. Fassa et al.

4. Food and Agriculture Organization (FAO)

جدول ۱. مطالعات انجام‌شده در زمینه مزایا و معایب کار کودکان در فعالیت‌های کشاورزی

نام نویسنده و سال پژوهش	کشور مطالعه‌شده	نتایج پژوهش
Banerjee (1993)	غرب بنگال	کودکانی که در مزارع کار می‌کنند، دچار کم‌خونی و عفونت دستگاه تنفسی و چشم و بیماری‌های پوستی می‌شوند.
National Research Council (1998)		کار کردن باعث توسعه نظم و انضباط، مسئولیت‌پذیری، اعتمادبه‌نفس، استقلال و آموزش به کودکان در زمینه مدیریت مالی می‌شود.
Cruz (2002)	هندوراس	بیشترین مشکلات ناشی از کار کردن کودکان، عفونت‌های تنفسی، لکه‌های پوستی، اسهال، عفونت چشم و گوش را شامل می‌شود.
Rosati & Straub (2004)	گوآتمالا	انجام کار در کودکی، احتمال وقوع بیماری در بزرگسالی را به میزان ۴۰ درصد افزایش می‌دهد.
Heady (2003); Leinberger et al. (2005)		کودکان کار به دلیل خسته‌بودن و تمرکز نداشتن، بعد از مدتی مدرسه را رها می‌کنند.
Mull & Kirkhorn (2005)	غنا	آسیب‌های حاصل از کار کودکان، ضربه به سر، شکستگی، دررفتگی شانه، قطع انگشتان، آسیب‌های چشمی و کم‌شدن آب بدن را شامل می‌شود.
Gamlin et al. (2006)	مکزیک	۳۳ درصد از کودکانی که در معرض میزان بیش‌ازحد مجاز آفت‌کش‌ها قرار داشتند، دچار افسردگی شده‌اند و در ۱۵ درصد از کودکان، افسردگی پایین‌تر از ۴۰ درصد و در ۵ درصد از کودکان، افسردگی بیش‌از ۸۰ درصد مشاهده شد.
International Labor Organization and International Programme on the Elimination of Child Labour (2007)		تجربه کار برای کودکان، می‌تواند مثبت باشد و کودکان می‌توانند به مهارت‌های متفاوتی دست یابند. کار کردن در مزرعه باعث می‌شود اعتمادبه‌نفس و عزت‌نفس کودکان افزایش یابد.
Kotb et al. (2011)	مصر	از آثار روانی کار کودکان در مزارع این بود که آنان احساس مسئولیت‌پذیری بیشتری داشتند. آثار منفی کار کشاورزی نیز عصبی‌بودن و گفتن کلمات توهین‌آمیز بود. افزون‌براین، کودکان در معرض آشیای نوک‌تیز، گردوغبار، حیوانات وحشی، ماشین‌آلات سنگین، حشرات مضر و خزندگان، سروصدا و آفت‌کش‌ها قرار داشتند. گفتنی است که شایع‌ترین مشکلات جسمی عبارت بود از کمردرد، ضعف، خستگی، سردرد و بریدگی.

مجله پژوهش‌های روستایی

در پژوهش حاضر، نمونه‌گیری به صورت هدفمند بود و برای گردآوری اطلاعات از افراد مهم و مطلع استفاده شد. برخلاف تحقیقات کمی که نمونه‌گیری به صورت تصادفی انجام می‌شود، در روش کیفی نمونه‌گیری به صورت انتخابی است و پژوهشگر افراد مهم را انتخاب می‌کند که از موضوع آگاهی دارند. در این مطالعه با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند، شانزده نفر از کارشناسان مرکز بهداشت و کارکنان کمیته‌امداد انتخاب شدند که به‌طور مستقیم با کودکان در ارتباط بودند.

روش کیفی هم شیوه گردآوری داده‌ها (مرتب‌سازی کیفی) و هم شیوه تحلیل داده‌ها (تحلیل عاملی کیفی) را شامل می‌شود. مراحل اجرای روش کیفی به صورت زیر است:

نمونه کیفی^۶

در این مرحله، مطالب به‌دست‌آمده از بررسی منابع اسنادی (کتابخانه‌ای و اینترنتی) با یافته‌های استخراج‌شده از مصاحبه تلفیق شد و در مجموع، ۱۲۲ عبارت به‌دست آمد. پس از جمع‌بندی و حذف عبارات تکراری، نمونه کیفی در قالب سی گزاره شکل گرفت که معرف فضای گفتمان بود.

گردآوری فضای گفتمان^۵

فضای گفتمان، شامل مجموعه‌ای از مطالب متنوع و متعدد مرتبط با موضوع تحقیق است که در میان جامعه مطرح می‌شود. منظور از جامعه، افرادی است که مطالعه کیفی در صدد شناسایی ذهنیت‌های آن‌ها در برابر موضوع تحقیق است (van Exel & De-

6. Q-sample

5. Concourse

جدول ۲. گزاره‌های مربوط به تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیت‌های کشاورزی

۱	کار کردن باعث می‌شود کودکان خسته شوند و سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشند.
۲	کار کردن باعث می‌شود در اعصاب کودکان اختلال به وجود آید و آنان کلمات توهین آمیز به کار برند.
۳	کودکان به دلیل در تماس بودن با آفت‌کش‌ها و موادمسموم در مزرعه، مسموم می‌شوند.
۴	کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده به سوءتغذیه دچار شوند.
۵	کار کردن باعث می‌شود کودکان مهارت‌های پیش‌پاافتاده‌ای را بیاموزند که در آینده برایشان مفید و کارآمد نیست.
۶	کار کردن کودکان در مزرعه باعث می‌شود احتمال خطر گزش آن‌ها توسط حیوانات افزایش یابد.
۷	کار کردن کودکان در مزرعه باعث می‌شود آنان به بیماری‌های پوستی مبتلا شوند.
۸	کار کردن باعث می‌شود اعتماد به نفس کودکان افزایش یابد.
۹	کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده مستقل شوند و روی پای خودشان بایستند.
۱۰	به دلیل آنکه در کار کشاورزی بیشتر افراد به‌طور ایستاده یا خمیده کار می‌کنند، در آینده کودکان به بیماری‌های مفصلی، مانند دیسک کمر دچار می‌شوند.
۱۱	کار کردن مانع پیشرفت کودکان نمی‌شود و باعث می‌شود کودکان به اندازه کافی پخته شوند.
۱۲	کار کردن باعث می‌شود کودکان از نظر جسمی ضعیف شوند و مقاومتشان در برابر بیماری کم شود.
۱۳	کار کردن باعث می‌شود قد کودکان کوتاه شود.
۱۴	کار کردن باعث می‌شود کودکان قدر داشته‌هایشان را بیشتر بدانند.
۱۵	کار کردن کودکان باعث می‌شود در کوتاه‌مدت درآمد خانواده افزایش یابد؛ اما در بلندمدت اثر منفی بر اقتصاد جامعه می‌گذارد.
۱۶	کار کردن کودکان در زمان برداشت محصول باعث می‌شود دست‌آنها بریده شود یا تاول بزند.
۱۷	کار کردن از شکوفایی استعداد های کودکان، به‌ویژه در زمینه تحصیلی و ورزش، جلوگیری می‌کند.
۱۸	کار کردن کودکان با نوعی شادی همراه است و آنان از این موضوع خوشحال‌اند که توانسته‌اند منبع درآمدی برای خانواده باشند.
۱۹	کار کردن باعث می‌شود کودکان سرگرم شوند و وقتشان کمتر تلف شود.
۲۰	کار کردن در زمین کشاورزی باعث می‌شود کودکان از نظر اجتماعی گوشه‌گیر شوند و از اجتماع دور بمانند.
۲۱	کار کردن باعث می‌شود کودکان چالاک شوند و سستی و تنبلی از آن‌ها دور شود.
۲۲	کار کردن باید با تحلیل جنسیتی همراه باشد. بر این اساس، برای دختران ضرر دارد؛ اما برای پسران ضرری ندارد.
۲۳	کار کردن باعث می‌شود اوقات فراغت کودکان به‌درستی پر شود و کودکان به دنبال کارهای خلاف نروند.
۲۴	کار کردن کودکان از نظر فرهنگی بسیار مفید است؛ چون در این صورت، کودکان با مردم محلی در تعامل‌اند و فرهنگ منطقه بیشتر حفظ می‌شود.
۲۵	کار کردن کودکان فرصت بچگی کردن را از آن‌ها می‌گیرد و خلاقیت و استعدادهایشان را کور می‌کند.
۲۶	کار کردن کودکان باعث می‌شود هزینه‌های بهداشتی خانواده افزایش یابد.
۲۷	کار کردن باعث می‌شود کودکان از نظر تحصیلی افت کنند و هزینه‌های آموزشی افزایش یابد.
۲۸	کار کردن باعث می‌شود آموزش‌های مدرسه‌ای در محیط واقعی زندگی تقویت شود.
۲۹	کار کردن باعث می‌شود به شخصیت فردی و خانوادگی کودکان هویت بخشیده شود.
۳۰	کار کردن باعث می‌شود احساس مسئولیت‌پذیری در کودکان به وجود آید.

تصویر ۱. شیوه مرتب‌سازی گویه‌ها به روش اجباری

کاملاً مخالفم				کاملاً موافقم				
-۴	-۳	-۲	-۱	۰	۱	۲	۳	۴

تصویر ۱

ایجاد دسته کیو^۷

توزیع اجباری بر مبنای طیف ۴+ تا ۴- با توجه به میزان موافقت یا مخالفت، ارزش هر کارت را مشخص کنند و آن را در جدول مرتب‌سازی کیو قرار دهند (تصویر شماره ۱).

گفتنی است که ضمن گردآوری داده‌ها و تکمیل جدول (تصویر شماره ۱)، برای درک عمیق استدلال‌های کارشناسان، با آنان بحث و تبادل نظر شد. در نهایت بر اساس تفاوت در نگرش، نمونه‌ها با استفاده از روش تحلیل عاملی کیو در نسخه هجدهم نرم‌افزار SPSS دسته‌بندی شدند. تحلیل عاملی کیو افراد را بر اساس نگرش آنان طبقه‌بندی می‌کند؛ یعنی این افراد هستند که طبقه‌بندی می‌شوند و نه گزاره‌ها. در این پژوهش، کارشناسانی که در برابر مزایا و معایب کار کودکان الگوهای ذهنی مشابه داشتند، در یک گروه دسته‌بندی و به‌عنوان یک عامل در جدول خروجی SPSS مشخص شدند.

برخلاف تحلیل عاملی معمولی، در تحلیل عاملی کیو نمی‌توان به‌طور مستقیم از مقادیر جدول خروجی، عامل‌ها یا نگرش پاسخ‌گویان را تفسیر کرد؛ زیرا مقادیر جدول، رابطه پاسخ‌گو را با عامل‌ها نشان می‌دهد. این در حالی است که تفسیر عامل‌ها به محتوای عبارات انتخاب‌شده بستگی دارد. بنابراین، باید امتیازهای عاملی را به‌دست آورد تا از طریق ارتباط بین محتوای عبارات و عامل‌ها، امکان تفسیر عامل‌ها فراهم شود (Militello & Benham, 2010). در این مطالعه، امتیازهای عاملی برای تک‌تک عبارات کیو محاسبه شد و بر اساس آن آرایه‌های عاملی به‌دست آمد. برای محاسبه آرایه‌های عاملی، عبارتی که بیشترین امتیاز عاملی را داشت، در درجه ۴+ و عبارات پس‌از آن، به‌ترتیب در درجه‌های ۳+، ۲+، ۱+ و... قرار گرفت. برای نظرهای مخالف نیز این روند در پیش گرفته شد.

یافته‌ها

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی کیو، کارشناسان مرکز بهداشت سید یعقوب دهستان ماهی‌دشت و کارکنان کمیته‌امداد شهرستان کرمانشاه با توجه به تفاوت نگرش در برابر

هریک از گزاره‌هایی که در مرحله دوم به‌دست آمد، به‌طور جداگانه روی کارت‌های هم‌شکل و هم‌اندازه نوشته شد و به‌طور کامل، سی کارت دسته کیو را تشکیل داد. در جدول شماره ۲، گزاره‌های مرتبط آورده شده است.

گردآوری داده‌ها یا مرتب‌سازی کیو^۸

در روش کیو، مرتب‌سازی به دو شیوه اجباری و اختیاری انجام می‌شود. در توزیع اجباری، مرتب‌سازی کارت‌ها بر اساس نمودار از پیش تعیین‌شده انجام می‌شود؛ در حالی که در توزیع اختیاری، هر پاسخ‌گو بر حسب تمایل خود و با آزادی عمل بیشتر، مرتب‌سازی را انجام می‌دهد. توزیع اجباری مزایای متعددی دارد؛ به‌عنوان مثال، در این روش پاسخ‌گویان گزاره‌ها را با تمرکز و دقت بیشتری بررسی می‌کنند. این بدان دلیل است که تعیین جایگاه هر گزاره در طیف اجباری، دشوارتر از طیف اختیاری است. بدین ترتیب، می‌توان با توجه به گزاره‌هایی که در دو سوی طیف قرار می‌گیرد (گزاره‌هایی که پاسخ‌گو با آن‌ها به‌طور کامل موافق یا مخالف است)، به شناخت عمیق‌تری از نگرش فرد دست یافت. همچنین در توزیع اجباری، همه پاسخ‌گویان از دستورکار مشابهی در مرتب‌سازی استفاده می‌کنند (Hall, 2008). در این پژوهش، به‌منظور اعتبارسنجی گزاره‌ها و تأیید روایی ابزار پژوهش، از هفت کارشناس بهداشت خواسته شد که مرتب‌سازی کارت‌ها را به‌صورت آزمایشی انجام دهند. توصیه‌های آنان مبنی بر اصلاح محتوای گزاره‌ها و نمودار کیو به‌کار گرفته و نسخه نهایی برای گردآوری داده‌ها آماده شد. گفتنی است که این کارشناسان جزو پاسخ‌گویان اصلی نبودند. در مرحله بعد، کارت‌ها و جدول مرتب‌سازی کیو و دستورکار مرتب‌سازی آن‌ها در اختیار پاسخ‌گویان قرار گرفت و از آن‌ها خواسته شد با استفاده از روش

7. Q-deck
8. Q-sort

جدول ۳. عامل‌های استخراج‌شده از تحلیل عاملی کیو

عامل	مقدار ویژه	واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	۲/۹۴	۱۸/۳۹	۱۸/۳۹
۲	۲/۵۸	۱۶/۱۷	۳۴/۵۶
۳	۲/۲۳	۱۳/۹۶	۴۸/۵۲
۴	۲/۰۲	۱۲/۶۲	۶۱/۱۵
۵	۱/۴۸	۹/۲۴	۷۰/۴۰

نظام پژوهش‌های روستایی

جدول ۴. ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان

مشارکت‌کنندگان	سن	جنسیت	تحصیلات	نهاد محل خدمت
۱	۴۱	مرد	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۲	۴۰	مرد	لیسانس	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۳	۴۲	مرد	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۴	۴۷	مرد	فوق‌لیسانس	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۵	۴۱	مرد	لیسانس	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۶	۳۸	مرد	فوق‌لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۷	۳۰	زن	لیسانس	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۸	۵۲	مرد	دیپلم	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۹	۳۴	مرد	فوق‌دیپلم	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۱۰	۲۸	مرد	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۱۱	۲۴	مرد	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۱۲	۳۳	زن	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۱۳	۴۱	زن	دیپلم	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت
۱۴	۳۶	زن	فوق‌دیپلم	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۱۵	۳۰	زن	فوق‌دیپلم	کمیته‌امداد استان کرمانشاه
۱۶	۳۶	زن	لیسانس	مرکز بهداشت سیدیعقوب ماهی‌دشت

نظام پژوهش‌های روستایی

شده، در تحلیل عاملی کیو به‌جای متغیرها، عقیده‌ها و نظرهای پاسخ‌گویان دسته‌بندی و الگوهای ذهنی آنان استخراج می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

در روش‌شناسی کیو، برای نشان‌دادن مهم‌ترین عامل‌ها از نظر میزان واریانس تبیین‌شده، از نمودار سنگ‌ریزه استفاده می‌شود. در این پژوهش، براساس واریانس تبیین‌شده مندرج در نمودار

مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی، در پنج گروه مختلف قرار گرفتند. این گروه‌ها ۷۰/۴۰ درصد واریانس کل را تبیین کردند (جدول شماره ۳). همچنین در جدول شماره ۴، ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان آورده شده است. در ادامه، الگوی ذهنی کارشناسان در قالب گروه‌های پنج‌گانه تفسیر شد.

در جدول ماتریس عامل‌ها (جدول شماره ۵)، دامنه ایده‌های مشارکت‌کنندگان آمده است. همان‌طور که در این جدول نشان داده

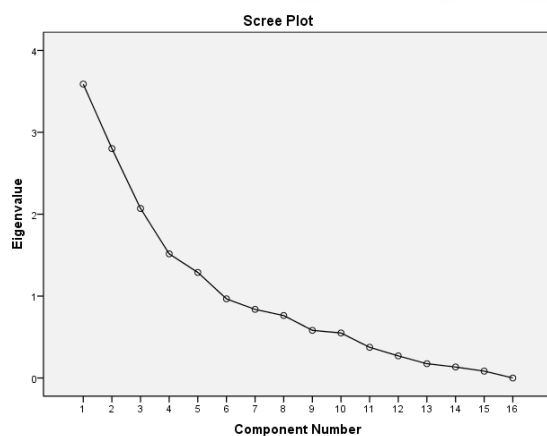
جدول ۵. ماتریس همبستگی دیدگاه افراد در هریک از الگوهای ذهنی

الگوهای ذهنی					مشارکت کنندگان
۵	۴	۳	۲	۱	
				-۰/۵۰۹	مشارکت کننده ششم
				۰/۸۳۶	مشارکت کننده دوازدهم
				۰/۶۳۴	مشارکت کننده سیزدهم
				۰/۸۷۴	مشارکت کننده چهاردهم
				-۰/۶۵۲	مشارکت کننده پانزدهم
			۰/۹۴۵		مشارکت کننده اول
			۰/۹۴۵		مشارکت کننده پنجم
		۰/۷۱۲			مشارکت کننده سوم
		۰/۷۸۰			مشارکت کننده دهم
		۰/۶۴۱			مشارکت کننده شانزدهم
	۰/۸۵۱				مشارکت کننده هفتم
	۰/۶۵۷				مشارکت کننده هشتم
	۰/۶۴۶				مشارکت کننده یازدهم
۰/۵۳۴					مشارکت کننده چهارم
۰/۸۰۴					مشارکت کننده نهم

مجله علمی پژوهشی‌های روستایی

موافق بودند؛ زیرا آنان معتقد بودند که قراردادن کودکان در معرض آفت کش‌ها و مواد سمی، باعث مسمومیت‌شان می‌شود. همچنین، این گروه با نتایج کتب و همکاران^{۱۰} (۲۰۱۱) و کمیته

10. Kotb et al.

مجله علمی پژوهشی‌های روستایی

تصویر ۲. نمودار سنگریزه

سنگریزه، پنج الگوی ذهنی مختلف استخراج شد (تصویر شماره ۲):

۱. الگوی ذهنی اول: این گروه شامل پنج نفر از شرکت کنندگان این مطالعه است. نگرش این گروه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا بیشترین تعداد را تشکیل می‌دهند. این گروه با گزاره‌هایی از این دست موافق بودند: «کار کردن فرصت بچگی کردن را از کودکان می‌گیرد و خلاقیت و استعدادهايشان را کور می‌کند» و «کار کردن کودکان در کوتاه‌مدت درآمد خانواده را افزایش می‌دهد؛ اما در بلندمدت بر اقتصاد جامعه اثر منفی می‌گذارد» و «کودکان به دلیل در تماس بودن با آفت‌کش‌ها و مواد سمی در مزرعه، مسموم می‌شوند». همچنین، این گروه با این گزاره‌ها مخالف بودند: «کار کردن باعث می‌شود کودکان سرگرم شوند و وقتشان کمتر تلف شود» و «کار کردن کودکان با نوعی شادی همراه است و آنان از این موضوع خوشحال‌اند که توانست‌اند منبع درآمدی برای خانواده باشند» و «کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده مستقل شوند و روی پای خودشان بایستند». این گروه با یافته‌های فاسا و همکاران (۲۰۰۰) و گملین و هسکت^۹ (۲۰۰۷)

9. Gamlin & Hesketh

این گروه با نتایج گملین و هسکت (۲۰۰۷) مخالف بودند؛ زیرا آنان معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود کودکان افسرده شوند. در مجموع، می‌توان ذهنیت این گروه را این‌گونه بیان کرد که با وجود اعتقاد به خسته‌شدن کودکان و تمرکز نداشتن در کلاس درس، با آثار منفی روانی و فیزیکی کار کودک مخالف بودند و در برابر کار کودک چنین دیدگاهی نداشتند.

۴. الگوی ذهنی چهارم: افراد این گروه با این گزاره‌ها موافق بودند: «کار کردن باعث می‌شود در آینده کودکان به بیماری‌های مفصلی، مانند دیسک کمر دچار شوند» (بیشترین گزاره)، «کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده مستقل شوند و روی پای خودشان بایستند» و «کار کردن از شکوفایی استعداد های کودکان، به‌ویژه در زمینه تحصیلی و ورزش، جلوگیری می‌کند». همچنین، این گروه با گزاره‌هایی از این دست مخالف بودند: «کار کردن باعث می‌شود به شخصیت فردی و خانوادگی کودکان هویت بخشیده شود» و «کار کردن باعث می‌شود در اعصاب کودکان اختلال به‌وجود آید و آنان کلمات توهین‌آمیز به‌کار برند». این گروه با یافته‌های لوری (۲۰۰۴) موافق بودند. آنان به این نتیجه رسیدند کار کردن باعث می‌شود کودکان به بیماری‌های مفصلی و کمردرد دچار شوند. همچنین، این گروه با نتایج کمیته بهداشت و ایمنی کار کودکان (۱۹۹۸) موافق بودند؛ زیرا آنان به این نتیجه رسیدند کار کردن باعث می‌شود کودکان مستقل شوند. افزون‌براین، این گروه با یافته‌های کتب و همکاران (۲۰۱۱) مخالف بودند؛ زیرا آنان به این نتیجه رسیدند کار کردن باعث می‌شود در اعصاب کودکان اختلال ایجاد شود. برخلاف گروه سوم، افراد این گروه معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود از نظر فیزیکی کودکان به بیماری‌های مفصلی دچار شوند. با وجود این، با این دیدگاه مخالف بودند که کار کردن موجب بیماری‌های روانی، مانند اختلال در اعصاب کودکان می‌شود.

۵. الگوی ذهنی پنجم: افراد این گروه با گزاره‌هایی از این دست موافق بودند: «کار کردن باعث می‌شود کودکان چالاک شوند و سستی و تنبلی از آنان دور شود» و «کار کردن از شکوفایی استعداد های کودکان، به‌ویژه در زمینه تحصیلی و ورزش، جلوگیری می‌کند» و «کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده مستقل شوند و روی پای خودشان بایستند». افزون‌براین، این گروه با این گزاره‌ها مخالف بودند: «کار کردن در زمین کشاورزی باعث می‌شود کودکان از نظر اجتماعی گوشه‌گیر شوند و از اجتماع دور بمانند» (بیشترین گزاره) و «کار کردن باعث می‌شود به شخصیت فردی و خانوادگی کودکان هویت بخشیده شود». این گروه با نتایج کمیته بهداشت و ایمنی کار کودکان (۱۹۹۸) موافق بودند؛ زیرا آنان به این نتیجه رسیدند که کار کردن باعث می‌شود کودکان مستقل شوند. همچنین، این گروه با یافته‌های گملین و هسکت (۲۰۰۷) مخالف بودند؛ زیرا آنان در مطالعات خود به این نتیجه رسیدند که کار کردن باعث می‌شود کودکان

بهداشت و ایمنی کار کودکان (۱۹۹۸) مخالف بودند؛ چراکه آنان عقیده داشتند کار کردن باعث می‌شود کودکان خوشحال باشند و مستقل شوند. در مجموع، می‌توان چنین استنباط کرد که سرگرمی و شادی و القای حس استقلال در کودکان روستایی، راهکارهای دیگری می‌طلبند. در محاسبات ساده می‌توان از این منافع کار کودکان (اگر هم باشد) به‌علت آسیب‌های فیزیکی و خطر تهدید کردن سلامتی آنان چشم‌پوشی کرد.

۲. الگوی ذهنی دوم: این گروه با این گزاره‌ها موافق بودند: «کار کردن باعث می‌شود کودکان خسته شوند و سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشند» و «کار کردن باعث می‌شود کودکان از نظر تحصیلی افت کنند و هزینه‌های آموزشی افزایش یابد» و «کار کردن کودکان از نظر فرهنگی بسیار مفید است؛ چون در این صورت، آنان با مردم محلی در تعامل اند و فرهنگ منطقه بیشتر حفظ می‌شود». همچنین، آنان با گزاره‌های از این دست مخالف بودند: «کار کردن باعث می‌شود احساس مسئولیت‌پذیری در کودکان به‌وجود آید» (بیشترین گزاره) و «کار کردن باعث می‌شود به شخصیت فردی و خانوادگی کودکان هویت بخشیده شود». افراد این گروه با نتایج هدی (۲۰۰۳) و لاین‌برگر^{۱۱} و همکاران (۲۰۰۵) موافق بودند؛ زیرا آنان معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود کودکان در سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشند. افزون‌براین، این گروه با نتایج کتب و همکاران (۲۰۱۱) و کمیته بهداشت و ایمنی کار کودکان (۱۹۹۸) مخالف بودند؛ زیرا آنان معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده مسئولیت‌پذیر شوند. براساس آرای این گروه، می‌توان این‌گونه ادعا کرد که درست است کار کردن کودکان موجب تعامل و تقویت فرهنگی روستا می‌شود؛ اما این مسئله که کار کردن باعث افت تحصیلی کودکان می‌شود، مسئله بسیار مهمی است که باید مدنظر قرار گیرد.

۳. الگوی ذهنی سوم: این گروه با گزاره‌هایی از این دست موافق بودند: «کار کردن باعث می‌شود احساس مسئولیت‌پذیری در کودکان به‌وجود آید» (بیشترین گزاره) و «کار کردن باعث می‌شود کودکان خسته شوند و سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشند». همچنین، آن‌ها با این گزاره‌ها مخالف بودند: «کار کردن در زمین کشاورزی باعث می‌شود کودکان از نظر اجتماعی گوشه‌گیر شوند و از اجتماع دور بمانند» و «کار کردن باعث می‌شود کودکان کوتاه‌شود» و «کار کردن باعث می‌شود کودکان در آینده به سوءتغذیه دچار شوند». این گروه با نتایج کتب و همکاران (۲۰۱۱) و کمیته بهداشت و ایمنی کار کودکان (۱۹۹۸) موافق بودند؛ زیرا آنان معتقد بودند کار کردن باعث می‌شود در آینده کودکان مسئولیت‌پذیر شوند. همچنین، آنان نتایج هدی (۲۰۰۳) و لاین‌برگر و همکاران (۲۰۰۵) را تأیید کردند. این محققان در تحقیقاتشان به این نتیجه رسیدند که کار کردن باعث می‌شود کودکان در کلاس تمرکز لازم را نداشته باشند. افزون‌براین،

11. Leinberger-Jabari et al.

پیشنهادها

براساس یافته‌های تحقیق، این پیشنهادها ارائه می‌شود:

۱. کار کردن کودک فرصت بچگی را از او می‌گیرد و استعدادها را او را کور می‌کند و ممکن است پیامدهای منفی دیگری نیز داشته باشد. بنابراین توصیه می‌شود در این زمینه سازمان بهداشت کار، سازمان بهزیستی و سازمان حمایت از حقوق کودکان آموزش‌های لازم را به والدین کودکان کار ارائه دهد و آنان را از معایب کار کردن کودک آگاه کند. با توجه به اینکه نقش ترویج کشاورزی اشاعه است، بنابراین می‌تواند پل ارتباطی بین سازمان‌های متولی و والدین باشد و آموزش‌های لازم را به والدین بدهد.

۲. کودکان آینده‌سازان این مرزوبوم هستند و به‌کارگیری آنان در فعالیت‌های کشاورزی، در بلندمدت اثر منفی بر اقتصاد جامعه می‌گذارد. از این رو، پیشنهاد می‌شود که سازمان‌های مرتبط با حقوق کودکان به این عرصه وارد شوند و در روستا و کشاورزی، کار کودکان را زیر نظر بگیرند.

۳. با توجه به مشکلات جسمی و روحی که کودکان کار در کارهای کشاورزی با آن مواجه‌اند، توصیه می‌شود که بخش ترویج از فرهنگ کودک‌آزاری جلوگیری کند و به خود کودکان درباره نحوه صحیح کار کردن، آموزش‌های لازم را بدهد تا از بروز هر چه بیشتر آسیب‌های ناشی از کار جلوگیری شود.

۴. کار کردن کودک در کوتاه‌مدت، درآمد خانواده را افزایش می‌دهد؛ اما در بلندمدت، آثاری منفی بر اقتصاد جامعه می‌گذارد. از این رو، توصیه می‌شود که سازمان‌هایی مانند کمیته‌امداد و بهزیستی، از خانواده‌های کودکان کار حمایت کنند و از فشار بیش از حد بر کودکان بکاهند.

تشکر و قدردانی

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد خانم فرانک کرمیان با عنوان «تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیت‌های کشاورزی» است که در گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشکده کشاورزی دانشگاه رازی کرمانشاه دفاع شده است. نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که صمیمانه از اعضای هیئت‌علمی گروه ترویج و آموزش کشاورزی و هیئت داوران پایان‌نامه تشکر کنند که نویسندگان را در انجام و ارتقای کیفی این پژوهش یاری دادند.

افسرده شوند. در مجموع، می‌توان چنین استنباط کرد که افراد این گروه ذهنیت منفی چندانی به کار کودکان نداشته‌اند؛ چراکه چالاک‌شدن کودک و دستیابی به استقلال، از عواملی است که می‌تواند در آینده کودک مؤثر باشد و افراد این گروه این موضوع را مهم تلقی کردند.

مزایا و معایب و به‌طور کلی پدیده کار کودکان، اشتراک‌هایی جهانی و منطقه‌ای دارد و می‌توان آن را در قالب مسائل جهانی بررسی کرد؛ اما این پدیده، بیشتر فرهنگی اقتصادی و بهتر است در سطح ناحیه‌ای و محلی تحلیل شود. به‌طور کلی، فرهنگ کار می‌تواند از گذشته تاریخی، ایدئولوژی، شرایط جغرافیایی و اقلیمی، تصمیم‌های سیاسی و امور امنیتی منشعب باشد که بر همین اساس، در این زمینه می‌توان تنوع فرهنگی را مشاهده کرد. با وجود این، کار کودکان به‌طور ویژه مقوله‌ای چندبعدی است که تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در این زمینه، به کار در سطوح جهانی و منطقه‌ای و محلی با همکاری نهادی مشترک نیاز دارد.

پدیده کار کودکان در محیط‌های روستایی با ماهیت روستائیشینی عجین شده و دشوار است که بخواهیم کار کردن کودکان روستایی را در منزل و محیط روستا به‌طور مجزا و همانند کودکان کار شهری بررسی کنیم؛ چراکه در فرهنگ روستایی منطقه مطالعه‌شده، کار کردن کودکان و کمک به امور اقتصادی خانه و خانواده از موضوع‌های بدیهی فرهنگ روستائینان است. با این حال، در این زمینه می‌توان از دریچه نوع کارهای واگذار شده، سن شروع، کمیت و کیفیت کار، حقوق کودکان کار، کار برای خودی و غیرخودی، کار در محیط خانه یا مزرعه و به عبارتی شکل کار کردن کودکان وارد عمل شد.

این امر که به‌طور کلی کار کودکان در مزرعه شناخته شود، مسئله‌ای جدی است که به تحقیق و بسترسازی و کارهای ساختاری فرهنگی عمیق، به‌ویژه در راستای کاهش فقر اقتصادی و فقر بی‌سواد و فقر هنجارهای ارزشی، نیاز دارد. در این راستا، می‌توان با آگاه‌سازی و آموزش در سطح ابتدایی آموزش‌های رسمی و در سطح خانوار و والدین از طریق نهادهای آموزشی سازمان‌های مرتبط، به‌ویژه کارشناسان ترویج و آموزش کشاورزی سطح دهستان، به موفقیت‌هایی دست یافت.

در مجموع، می‌توان این‌گونه بیان کرد که از دیدگاه کارشناسان، کار کردن کودکان در فعالیت‌های کشاورزی مزایا و معایبی به‌همراه دارد. از جمله معایب کار کردن کودکان این است که موجب می‌شود به مشکلات جسمانی و روانی دچار شوند و از جمله مزایای آن، این است که باعث می‌شود مسئولیت‌پذیر شوند. با این حال، موضوع انکارناپذیر این است که معایب کار کردن کودکان بیشتر از مزایای آن جلوه می‌نماید.

References

- Akarro, R. R., & Mtweve, N. A. (2011). Poverty and its association with child labour in Njombe District in Tanzania: The case of Igi-ma Ward. *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(3), 199-206.
- Artyaeei, F., Chizari, M., Jafari, M. (2011). [Factors affecting of participation rural youth in agricultural development (Case study: Kermanshah city) (Persian)]. *Journal of Rural Research*, 2(3), 55-73.
- Astinfeshan, S., Alibaygi, A. H., Gholami, M. (2012). [Effect of attachment and satisfaction levels of rural life in Kermanshah City, rural youth participation in agricultural activities (Persian)]. *Journal of Rural Research*, 6(2), 411-32.
- Banerjee, S. R. (1993). Agricultural child labor in West Bengal. *Indian pediatrics*, 30(12), 1425-9. PubMed: 8077032
- Çolak, Ö. F. (2004). Globalization and child work force. *Çocuk Çocuk Journal*, 4, 31-4.
- Cruz, R. H. (2002). *National report on the results of the child labor survey in Honduras*. Geneva: International Labor Organization.
- Edet, G. E., & Etim, N. A. A. (2013). Child labour in agriculture among poor rural households: Some issues and facts. *European Journal of Physical and Agricultural Sciences*, 1(1), 1-7.
- Fassa, A. G., Facchini, L. A., Dall'Agnol, M. M., & Christiani, D. C. (2000). Child labor and health: Problems and perspectives. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 6(1), 55-62. doi: 10.1179/oeh.2000.6.1.55
- Food and Agriculture Organization of the United Nation. (2006). *World agriculture towards 2030-2050*. Rome: Food and Agriculture Organization.
- Forastieri, V. (2002). *Children at work: Health and safety risks*. Genève: International Labour Organization.
- Gamlin, J., & Hesketh, T. (2007). Child work in agriculture: Acute and chronic health hazards. *Children Youth and Environments*, 17(4), 1-23.
- Hall, C. (2008). Identifying farmer attitudes towards Genetically Modified (GM) crops in Scotland: Are they pro- or anti-GM. *Geoforum*, 39(1), 204-12. doi: 10.1016/j.geoforum.2007.06.003
- Heady, C. (2003). The effect of child labor on learning achievement. *World Development*, 31(2), 385-98. doi: 10.1016/s0305-750x(02)00186-9
- International Labor Organization. (2015). *World report on child labour: Paving the way to decent work for young people*. Geneva: International Labor Organization.
- International Labor Organization, & International Programme on the Elimination of Child Labour. (2007). *World day against child labour: Child labour and agriculture*. Geneva: International Labor Organization.
- International Labor Organization. (2010). *Accelerating action against child labour*. Geneva: International Labor Organization.
- International Labor Organization. (2011). *Agriculture: An engine of pro-poor rural growth*. Geneva: International Labor Organization.
- International Labour Organization. (2006). *Tackling hazardous child labour in agriculture guidance on policy and practice*. Geneva: International Labor Organization.
- Kalantari, S., Kiani, M. (2005). [A comparative study of child labor in developed countries and developing world (Persian)]. *Political & Economic Ettelaat*, 232, 282-95.
- Kotb, S. A., Mohamed, A. G., Abdel Khalek, E. M., & Yones, D. A. (2011). Agricultural labor among school children in rural Assiut, Egypt. *Life Science Journal*, 8(2), 423-39.
- Leinberger-Jabari, A., Parker, D. L., & Oberg, C. (2005). Child labor, gender, and health. *Public Health Reports*, 120(6), 642-7. doi: 10.1177/003335490512000612
- Lowry, C. (2004). *Children's contribution to working and caring for the land: The links between agriculture and children's rights*. Canada: Canadian International Development Agency.
- Militello, M., & Benham, M. K. P. (2010). "Sorting out" collective leadership: How Q-methodology can be used to evaluate leadership development. *The Leadership Quarterly*, 21(4), 620-32. doi: 10.1016/j.leaqua.2010.06.005
- Mull, L. D., & Kirkhorn, S. R. (2005). Child labor in Ghana cocoa production: Focus upon agricultural tasks, ergonomic exposures, and associated injuries and illnesses. *Public Health Reports*, 120(6), 649-55. doi: 10.1177/003335490512000613
- National Research Council. (1998). *Protecting youth at work: Health, safety, and development of working children and adolescents in the United States*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- Papzan, A., Babaei, M. H., Rezaei, A. (2012). [Analysis of attitude experts technical services consulting towards the concept of sustainable agriculture: Using Q (Persian)]. Paper presented at the 4th Congress of Agricultural Extension and Education and Natural Resources of Iran, Karaj, Iran, 22 August 2012.
- Rosati, F. C., & Straub, R. (2004). Does work during childhood affect adult's health? An analysis for Guatemala. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1780263
- UNICEF. (2004). *The state of world children 2005: Childhood under threat*. Retrieved from https://www.unicef.org/publications/index_24432.html
- Van Exel, J., & De Graaf, G. (2005). *Q methodology: A sneak preview*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Gjalt_Graaf/publication/228574836_Q_Methodology_A_Sneak_Preview/links/02bfe50f946c9978b000000.pdf
- Wilk, V. A. (1993). Health hazards to children in agriculture. *American Journal of Industrial Medicine*, 24(3), 283-90. doi: 10.1002/ajim.4700240305

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی